

УДК 378.147

О. М. ДРАШКО

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ПРАЦІ ДО ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНІХ РЕМЕСЕЛ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті в історичному аспекті розглянуто деякі питання підготовки вчителів праці до використання художніх ремесел. Особливо увага приділяється дослідженню відродження таких ремесел як вишивка, ткацтво, виготовлення національного одягу.

Ключові слова: підготовка вчителів, художні ремесла, професійна підготовка.

Э. Н. ДРАШКО

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ ТРУДА К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ РЕМЕСЕЛ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье в историческом аспекте рассмотрены некоторые вопросы подготовки учителей труда к использованию художественных ремесел. Особенное внимание определено возрождению таких ремесел как: вышивка, ткачество, использование национальной одежды.

Ключевые слова: подготовка учителей, художественные ремесла, профессиональная подготовка.

E. N. DRASHKO

TRAINING LABOUR TEACHERS TO USE WORK OF ART AND CRAFTS: HISTORICAL PERSPECTIVE

In the article is shown of pre-condition (in the historical foreshortening) of preparation of teachers of attendant labours. Attention is accented on the revival of artistic handicrafts, such as: embroidery, weaving, making of national clothes.

Keywords: preparation of teachers, artistic handicrafts, professional preparation.

Дослідження сутнісних характеристик і поліфункціональної освітньо-виховної ролі художніх ремесел, утверджує думку про важливість їх використання в освітньо-виховній практиці формування особистості. Культурологічна сутність досліджуваних художніх ремесел розкриває їхній реальний вплив на внутрішній світ людини. Водночас базисним компонентом формування особистості засобами художніх ремесел є її трудова діяльність.

Мета статті – дослідження етапів розвитку художніх ремесел як досвіду, що можна використовувати в практиці підготовки сучасного вчителя технології.

У логіці нашого дослідження актуалізується проблема професійності використання художніх ремесел в системі трудового навчання і виховання. У сучасній практиці трудової та професійної підготовки молоді цей аспект включає трудове навчання та виховання учнів загальноосвітньої школи, професійну підготовку робітників і майстрів народних ремесел, підготовку вчителів праці, зокрема вчителів обслуговуючої праці. При цьому підготовка останніх має включати не тільки оволодіння художніми ремеслами, але й підготовку до максимально ефективного використання всіх освітньо-виховних функцій художніх ремесел у професійній діяльності. Оцінити якість відповідної підготовки вчителів обслуговуючої праці, на нашу думку, об'єктивно можливо, проаналізувавши соціально-педагогічні передумови такої підготовки.

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО Й ЕТНОДИЗАЙН У ТЕХНОЛОГІЧНІЙ І ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Аналізуючи історичний досвід учнівства з народного мистецтва, ми бачимо що організація навчання художнього ремесла в Україні в минулому мала свою логічну послідовність: учнівство в майстра (за угодою 3–5 років), робота підмайстром (4 роки), стажування в інших майстрів, де «об'єднання ремісників мало свій статут. В ньому було записано, що майстер може мати підмайстрів і учнів» [7, с. 18].

Специфіку навчання професійним ремеслам розкрила у своєму дисертаційному дослідженні С. Нікітчина. На основі узагальнення результатів вивчення цієї проблеми вона зробила такі висновки:

1) найчастіше термін навчання, що зумовлювався угодою, становив 3–5 років (міг бути й тривалішим);

2) курс підготовки учні проходили свідомо, оскільки готувалися до серйозної професійної діяльності;

3) після завершення терміну навчання учні ставали підмайстрами (вважалося, що ніхто не може бути майстром, доки не побуває в підмайстрах не менше 3 років);

4) підмайстер, який успішно пройшов навчання та своєрідне «стажування», одержував від майстра атестат про поведінку учня. Як свідчать архівні документи, в цих атестатах передусім характеризувались поведінка і старанність учня;

5) Наступний етап професійної підготовки з художнього ремесла передбачав навчання в інших майстрів (додаткове навчання), що повинно було підтвердити набуті знання, професійні уміння й навички, після чого ремісник одержував свідоцтво (як правило, навчання в інших майстрів здійснювалося в різних містах);

6) після повернення додому кандидат у майстри повинен був виготовити художній виріб («штуку»), що свідчив би про набуту високу кваліфікацію;

7) свою справу з художнього ремесла він мав право відкрити за наявності вказаних вище документів;

8) у свідоцтві, виданому майстру, повинно було бути зазначено, що він «повністю гідний» бути самостійним майстром [6, с. 8].

Досліджуючи проблему навчання ремеслам, Н. Х. Вессель зауважував: «Для навчання ремеслам учні та учениці віддаються господарям майстерень та ремісничих закладів. Тільки в діючий майстерні можуть навчатись хороші майстри» [4, с. 83].

Історичний погляд на систему навчання художнім ремеслам показує корпоративне управління нею. Кожна корпорація мала свій статут, яким визначались, які саме й скільки виробів буде вироблено; їхні розміри, форми, колір тощо; кількість майстрів і підмайстрів, їхні права; суму внесків майстрів до спільної каси; кількість робітників та учнів, яких мав право тримати майстер, термін учнівства; розмір заробітної плати підмайстрам та учням; правила прийому нових членів у цехи; кількість сировини, інструментів і матеріалів; тривалість робочого дня, штрафи щодо порушення статутів та ін. [2, с. 20].

У статутах ткацьких цехів виняткова увага (крім організації праці, правових стосунків, повинностей «молодших супроти старших») зверталася на виробничо-фахові питання: що і як майстер повинен вміти ткати, які знаряддя праці опанувати, як і де купувати сировину й ін. Визначались високі вимоги стосовно технічних навичок. Своєрідним іспитом вступу до цеху були визначені практичні роботи. Так, наприклад, за статутом львівських ткачів 1535 р. майстер повинен був виткати складною технікою візерункового переплетення «у рожі» і «волічкові смуги» скатертину з білої вовни довжиною 5 ліктів, а також два рушники [2, с. 108].

Крім цехового, в українських містах існувало позацехове ткацьке ремесло. Значну частину ткачів-ремісників не приймали до цехів у зв'язку із браком коштів або тому, що вони не були громадянами даного міста, або ж через національно-релігійну дискримінацію.

З поглибленням суспільного поділу праці, збільшенням кількості ремісників-ткачів та їхніх професій загострюються суперечності між купецько-лихварською верхівкою і цеховими майстрами, з одного боку, підмайстрами, учнями й іншою біднотою – з другого. Цехові протиріччя в стосунках, замкненість цехів гальмували розвиток виробництва тканини, тоді як попит на них зростає. В цих умовах продовжувало розвиватись домашнє ткацтво. Століттями воно зберігало стійкі традиційні форми, вміння простими засобами створювати високохудожні твори [2, с. 108–109].

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО Й ЕТНОДИЗАЙН У ТЕХНОЛОГІЧНІЙ І ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Паралельно розвивались домашнє виготовлення вишивок і виробництво вишивальних виробів у спеціалізованих цехах, майстернях. Відомо, що в 1086 р. при Андріївському монастирі у Києві було перше жіноче училище в Європі, яке очолювала дочка Анна – великого київського князя Всеволода Ярославича, сестра Володимира Мономаха: «Анка собравши же молодих девиц, обучала ... ремеслам» [9, с. 9].

Значного розповсюдження набуло вишивання, в тому числі гаптування, в XVI–XVII ст. у Києві, Чернігові, Корці та інших містах. Вишивальний цех створено 1658 р. у Львові. Для опанування ремеслом і отримання знання майстра учень після 5-річного навчання повинен був два роки мандрувати і виконувати іспитову роботу. На рубежі XVIII–XIX ст. вишиванням активно займалися в поміщицьких та монастирських майстернях.

Тим же шляхом розвивалась і творча діяльність, зокрема жінок, з виготовлення національного одягу. З усім своїм розмаїттям функціонального призначення, соціально-статусним характером та регіональними особливостями цей напрям розвитку народної творчості поєднував майстерність оволодіння такими художніми ремеслами як ткацтво і вишивка.

Проблема оволодіння художньо-декоративним мистецтвом ткацтва, вишивки, виготовлення національного одягу пов'язана з проблемою розвитку жіночої освіти та виховання, які у своїй реалізації зазнали вагомого впливу козацької системи виховання. Н. Сінкевич визнає: «Характерною особливістю цього виховання, аналогів якої не має в усьому світі, було забезпечення ідеї козацької духовності, народної педагогіки християнської моралі. У козацьких сім'ях панував культ Батька і Матері, Бабусі і Дідуся, Роду і Народу... Мати формувала в доньки вміння бути господинею оселі. Великий виховний вплив на дівчат мали різноманітні види національного мистецтва (декоративно-ужиткове, музичне, танцювальне, вишивання тощо), що були пройняті волелюбним козацьким духом» [8, с. 60].

Взагалі ж про характер жіночої освіти та виховання свідчать лише часткові та несистематизовані пам'ятки.

У дослідженні історичного розвитку художніх ремесел в системі трудового виховання можна виокремити два головні напрямки, за якими здійснювався процес оволодіння цими ремеслами: 1) офіційний шлях – школи, училища, вищі навчальні заклади; 2) етнопедагогічний – родина, народні майстри, самодіяльні умільці.

І хоча, здавалось би, поєднання сімейного і шкільного виховання повинно було покращити процес використання художніх ремесел, підняти їхню традиційність, вплинувши на формування особистісної самосвідомості, в реальності процес розвитку цих ремесел був тривалим і складним. Різноманітні геополітичні чинники, передусім відсутність української державності негативно позначалися на розвитку та використанні освітньо-виховного потенціалу українського народного мистецтва. Так, статистика 1891 р. свідчить про незначну кількість фахових шкіл, а тому значна частина молоді навчалася в майстрів на виробництві або вдома. Така освіта виявила тенденцію до зниження спадкоємності у розвитку художніх ремесел.

Водночас передова частина освітян-українців скеровувала свої зусилля на усталення традицій народних промислів у педагогічному процесі усіх форм і закладів навчання. Так, наприклад, у відозві 1884 р. Руське товариство педагогічне у Львові склало першу програму побудови національної школи, важливим елементом якої було вивчення народного мистецтва, промислів. Галицькими педагогами фізична праця розглядалася не лише як засіб підготовки до вибору місця в майбутньому житті, і як незмінний засіб загального розвитку особистості дитини. Ремісничі товариства, які діяли в Галичині, відкривали ремісничо-виробничі школи, організували у Львові Промисловий музей, жертвували кошти на навчання молоді та ін.

Мережа фахових шкіл у Галичині значно розширилась на початку XX ст. У цих школах вдосконалювався зміст освіти, збільшились терміни навчання учнів. Навчання в багатьох школах було безкоштовним. Учні бідні, але старанні до навчання, після закінчення першого курсу отримували стипендію і допомогу з обігового фонду школи, а іногородні забезпечувалися безкоштовним помешканням у шкільному гуртожитку («бурсі»). Учні отримували безкоштовні підручники для навчання, прилади для малювання, креслення і

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО Й ЕТНОДИЗАЙН У ТЕХНОЛОГІЧНІЙ І ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

безкоштовну медичну допомогу. Контингент учнів шкіл зростає, але вони не могли задовольнити потреб підприємств у робітниках.

Н. Кузан свідчить, що активну участь в організації фахових шкіл та курсів, брали товариства «Жіноча доля», «Просвіта», Союз українок та ін. Серед багатьох суспільно значущих завдань представники товариств виокремлювали важливість збереження традиційних народних ремесел [5, с. 7–8].

Більша частина жіночих фахових шкіл в Східній Україні у кінці XIX – на початку XX ст. готували майстрів з окремих видів прикладного ремесла (вишивальниць, капелюшниць, модисток). Ці установи не мали єдиних навчальних планів та програм. За своєю організацією ремісничі заклади належали до нижчих і середніх. За виявленими даними, до нижчих установ з навчання прикладним ремеслам належали: професійні ремісничі школи, училища і класи з загальноосвітнім курсом: Полтавська професійна школа О. Вахніної (з 1906 р.), київські жіночі ремісничі класи А. Гогоцької, Чернігівське та Черкаське жіночі училища; професійні школи та курси без загальноосвітніх предметів: рукодільні класи пошиття і крою одягу. Лонткевич у Житомирі (з 1907 р.), курси крою та шиття Є. Капустіна в Маріуполі, міські рукодільні класи в Одесі; професійні школи без теоретичної підготовки (навчальні майстерні): Дегтярівська ткацька майстерня в Прилуцькому повіті (з 1898 р.), Шишацька кравецько-рукодільна майстерня в Миргородському повіті (з 1908 р.) та ін. Курс навчання тривав три роки (на курсах – один рік). До цих навчальних закладів приймали дівчат після закінчення початкових училищ, віком не молодше 12 років. Переважна частина названих вище шкіл створювалась окремими приватними особами або товариствами.

До нижчих закладів названого типу належали і фахові професійні курси, класи та майстерні при загальноосвітніх і професійних навчальних закладах, церковно-парафіяльних школах, жіночих монастирях (золотошвейні та рукодільні майстерні при Введенському монастирі у Ніжині, Глухівському, Макошинському, Покровському дівочих монастирях та ін.), дитячих притулках (класи ручної праці при дитячих притулках Є. і М. Дегтярьових у Києві).

Середню «рукодільну» освіту дівчата здобували у відповідних фахових училищах та на курсах професійних знань. Вивчення архівних документів показало, що в 9 губерніях України станом на 1910 р. діяли 80 установ, де здійснювалось навчання дівчат різноманітним видам рукоділля [10, арк. 84–87].

За твердженнями О. Аніщенко, у кінці XIX – на початку XX ст. в Україні за ініціативою приватних осіб дуже активно створювались жіночі професійні навчальні заклади [1, с. 80].

Рух за створення мережі навчальних закладів прикладного профілю розпочався на Галичині з 1891 р. У Львові працювала школа промислова з відділенням живопису, вишивки, мережива, скульптури, ручних робіт з трирічним курсом навчання. У фаховій приватній жіночій школі сестер-василіанок забезпечували середній фаховий рівень кравчині. У 1901 р. у Львові було засновано кооператив «Труд» для дівчат, де вони вчилися шиттю, крою, куховарства та деяких предметів загальної освіти. Подібні школи створювались і в інших містах краю. Фахові школи і кооперативи для жінок засновували окремі греко-католицькі парафії [3, с. 97–98].

Навчальними програмами художніх ремісницьких шкіл передбачалося: навчання грамоти, основ ремесла, прийомів академічного малюнка, вивчення історії і мистецтв з навичками стилізації. Викладачами були відомі майстри, які демонстрували прийоми роботи з матеріалом, а також спеціалісти-художники, котрі розкривали закони композиційних схем, основні риси художнього стилю, закони гармонії кольорів, закономірності лінійного ритму тощо.

На початку XX ст. народжувався новий напрям у виготовленні художніх виробів: набували розвитку художні промисли, на базі яких створювались ремісничі школи. На основі аналізу навчальних планів цих закладів зроблено висновок, що загальнохудожні дисципліни (малюнок і живопис) викладалися в них на академічному рівні без урахування технік національного художнього ремесла. Виявлено також, що методика викладання загальнохудожніх дисциплін (малюнка, живопису, скульптури) відставала внаслідок перебільшення ролі натурального малюнка.

Враховуючи специфіку розвитку художніх ремесел, зокрема народної вишивки, дослідники завжди цей процес пов'язують не тільки з формуванням спеціальних професійних

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО Й ЕТНОДИЗАЙН У ТЕХНОЛОГІЧНІЙ І ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

умінь (спритність руки, уважність тощо), а й з розвитком художніх здібностей учнів. Саме тому особливого значення надавалось ручній праці та спеціальним вправам для рук. Зв'язок процесу навчання з народним художнім ремеслом з досконалою ручною працею і розвитком творчих здібностей особистості відзначали Н. Котряхов, Л. Федотова, Ю. Цірюль, К. Ушинський та інші педагоги.

У радянський період у різних регіонах України на базі ремісничих шкіл були створені промислові училища і технікуми, зокрема: Косівський технікум народних художніх промислів, Львівське, Вишнівецьке та Ужгородське училища прикладного мистецтва, Решетилівське, Грицівське, Івано-Франківське художні училища. Однак кращі досягнення в галузі навчання та виховання учнів засобами національного мистецтва не були використані в практиці радянської загальноосвітньої школи аж до 90-х років ХХ ст.

Історичний екскурс в освітньо-виховну практику оволодіння досліджуваними художніми ремеслами дозволяє стверджувати, що:

- розвиток художнього ремесла зумовлено соціальним запитом;
- шляхи оволодіння художнім ремеслом динамічно змінювалися відповідно до змін в освітньо-виховній системі;
- в оволодінні художнім ремеслом тією чи іншою мірою досліджували художньо-утилітарна практика, творчогенні психологічні важелі, освітньо-виховні технології, відповідні до часу та навчально-виховної системи;
- розвиток загальноосвітнього характеру оволодіння художніми ремеслами посилює тенденцію педагогізації цього процесу. Це, з одного боку, розширило можливості використання усіх освітньо-виховних функцій художніх ремесел, а з іншого – знизилась мистецтвознавча, а відповідно і психологічна складова процесу оволодіння художнім ремеслом, – значною мірою ефективність процесу стала залежати від компетентності вчителя;
- динамічні зміни в освітньо-виховній практиці щодо оволодіння досліджуваними художніми ремеслами створили соціально-педагогічні передумови підготовки вчителя фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко О. В. Особливості професійного навчання жінок на Київських рукодільних курсах Ольги і Серафими Курдюмових (1897–1915 рр.) / О. В. Аніщенко // Професійно-художня освіта України: зб. наук. праць. – К.; Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2002. – 208 с.
2. Антонович Е. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.
3. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України (1884–1939 рр.) / М. Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 422 с.
4. Вессель Н. Х. Профессиональные школы и обучение ремеслам / Н. Х. Вессель. – СПб.: Тип. Минва путей сообщения «Бенке», 1881. – 86 с.
5. Кузан Н. І. Виховання підлітків на традиціях народного декоративно-прикладного мистецтва Західної України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Надія Іванівна Кузан – Луганськ, 1998. – 18 с.
6. Нікітчина С. О. Моральне виховання учнів ПТУ на народних трудових традиціях України: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Світлана Олександрівна Нікітчина. – К., 1992. – 274 с.
7. Радкевич В. О. Науково-педагогічне забезпечення професійного навчання майбутніх робітників і майстрів народних ремесел: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Валентина Олександрівна Радкевич; АПН України. – К., 1995. – 260 с.
8. Сінкевич Н. Проблеми морального виховання дівчат-підлітків в історії педагогіки / Н. Сінкевич // Рідна школа. – 2000. – № 3. – С. 60–62.
9. Татищев В. Н. История Российская: в 7 т. / В. Н. Татищев – М.: Наука, 1963. – Т. 2. – 252 с.
10. ЦДДА України в Києві, ф. 2, оп. 1, спр.